

Evrensel Dinin Millileştirilmesi: Anglikanizm ve Türk İslamı

Şinasi GÜNDÜZ*

Nationalization of Universal Religion: Anglicanism and Turkish Islam

Citation/©: Gündüz, Şinasi, (2010). Nationalization of Universal Religion: Anglicanism and Turkish Islam, *Milel ve Nihal*, 7 (3), 9-38.

Abstract: Throughout world it is possible to see various examples of the universal religions which have strong nationalistic echoes. We notice such examples particularly in Christian tradition. Anglican Church is an example of national and local adaptation of Christianity that has strong influence of English nationalism. It is known that there appeared some sectarian movements within Islamic tradition mainly due to various social and cultural backgrounds. In this context, it is noticeable particularly from late Ottoman period onwards Islamic understanding stressing Turkish culture and identity came into prominence in Anatolia, which is so-called "Turkish Islam" today. Popular ideology of Westernisation and nationalism of that time seemed quite influential in this understanding. After the collapse of the Empire, newly founded Republic carried out a policy concerning religion, mainly Islam, aiming to create an understanding of religion which is harmonious with the founding philosophy of the Republic, mainly Westernisation, nationalisation and secularism. That is why the State changed all present institutions concerning religion founding the new ones in accord to its policy, and tried to change traditional understanding of reli-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD
[sgunduz@istanbul.edu.tr]

gion sometimes by force. However, the efforts forcing people to adapt the policy of religion have generally been unsuccessful. The characteristics of Islam have certainly played an important role in this. However, the period of multi-political parties has been a turning point since during this period the people have experienced a freedom in social and cultural context in some degree. During this period, it is noticeable that Islamic understanding with strong emphasis of Turkish culture and identity, so-called "Turkish Islam", has been adapted not only the religious institutions of the State but also by some religious communities.

Key Words: Universal religions, Anglican Church, Islam, Turkish Islam, nationalism.

Atıf/©: Gündüz, Şinasi (2010). Evrensel Dinin Millileştirilmesi: Anglikanizm ve Türk İslamı, MİLEL ve NİHAL, 7 (3), 9-38.

Öz : Evrensel dinlerin güçlü ulusal/milliyetçi vurgular taşıyan çeşitli örneklerine dünya genelinde rastlamak mümkündür. Örneğin böylesi örnekleri özellikle Hıristiyan geleneğinde bulabiliriz. İngiliz milliyetçiliğinin güçlü etkisi hissedilen Anglikan Kilisesi Hıristiyanlığın yerel ve ulusal adaptasyonuna bir örnektir. İslami gelenek içerisinde de genellikle çeşitli sosyal ve kültürel arka planlarla ilişkili olarak bazı akımların ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı döneminin sonlarından itibaren Türk kültürünü ve kimliğini ön plana çıkararak ve günümüzde "Türk İslamı" olarak adlandırılan bir İslami anlayışın Anadolu'da tezahür ettiği dikkati çekmektedir. Zamanın batılılaşma ve ulusalcılık gibi popüler ideolojilerinin bu anlayışın gelişiminde önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. İmparatorluğun çöküşü sonrası yeni kurulan Cumhuriyet, yeni devletin kuruluş felsefesinin ana hatlarını oluşturan Batılılaşma, ulusalcılık ve sekülerizmle uyum içinde olan bir din anlayışı oluşturmak amacıyla bir din, İslam, politikası yürürlüğe koydu. Bu nedenle devlet bu politikaya uygun şekilde mevcut dini kurumları yenileriyle değiştirdi ve geleneksel din anlayışını zaman zaman güç kullanmak suretiyle de olsa değiştirmeye çalıştı. Buna rağmen halkın din politikalarını kabullenmesi konusunda genelde başarısız oldu. İslamın karakteristik özellikleri bunda önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte çok parti dönemi bu konuda adeta bir dönüm noktası oldu; zira halk sosyal ve kültürel konuda nispeten bir özgürlük ortamına kavuştu. Bu dönemde, Türk kültürü ve kimliği vurgusunu ön plana çıkararak ve "Türk İslamı" denilen bir İslami anlayış, yalnızca devlete bağlı resmi dini kuruluşlarca değil bazı dini cemaatler tarafından da benimsendi.

Anahtar Kelimeler: Evrensel dinler, Anglikan kilisesi, İslam, Türk İslamı, milliyetçilik, ulusalcılık.

Edward Mortimer, *Faith and Power: The Politics of Islam* adlı eserinin "Türkiye - Müslüman Halk 'Laik Devlet'" başlıklı bölümünde, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk dönemlerinde laik devletin

İslama ilişkin yürürlüğe koyduğu düzenleme ve yaptırımları “bir Türk İslamı oluşturma süreci” olarak yorumlamakta ve bunun geri planıyla geleceğini tartışmaktadır. Mortimer bu çalışmasında, VIII. Henry döneminde oluşturulan ve Hıristiyanlığın İngiliz versiyonu olarak da adlandırılan Anglikanizm akımıyla, tek parti dönemi Türkiye’inde yerleştirmeye çalışılan Türk tipi İslam modelini de karşılaştırır. Ayrıca Mortimer, VIII. Henry döneminin başpiskoposu ve Anglikanizm hareketinin ünlü teoloğu Cranmer tarafından geliştirilen Anglikan Hıristiyanlığı başarılı olup tarihteki yerini alırken, Türk İslamı oluşturma çabalarının neden kısır kalıp bir türlü tutmadığını tahlil etmeye çalışır. Eserini yazdığı 1980’li yılların başına kadar “devletin, gücünü haklı bir konuma oturtma açısından İslamın ulusal bir versiyonunu oluşturmada başarısız olduğunu” ifade eden Mortimer’in konuya ilişkin değerlendirmesinde Cumhuriyet döneminin başlarında devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan bu Türk İslamı örneğinin başarılı olamamasının nedenleri arasında, Cranmer gibi teologlardan yoksun olan laik devletin sırf devlet gücüyle bunu yapmaya çalışmasına ve – bundan da önemlisi- İslamın yapısının böylesi bir yorumlamaya karşı koyduğuna vurgu yapılması dikkat çekicidir.¹

Evrensel dinin millileştirilmesi çabalarının örnekleri olarak Hıristiyanlığın Anglikanizm yorumu ile Türk-İslamı diye adlandırılan İslami geleneğin Anadolu versiyonunun karşılaştırılması gerçekten ilginçtir. Bu karşılaştırmada Türk-İslamı projesinin başarısızlığının bir din olarak İslamın yapısıyla yakından ilgili olduğunun belirtilmesi, İslamla ilgili “Avrupa İslamı”, “ılımlı İslam” ve benzeri çeşitli projelerin tartışıldığı günümüzde İslam ve Müslümanlar üzerine yürütülen bu güncel toplum mühendisliği projelerinin akıbetine ilişkin de bizlere bir fikir vermektedir.

Evrensel dinler ve milli versiyonları

Muhatap aldığı hedef kitlesini yalnızca bir klan, kabile ya da ulusla sınırlayan dinsel gelenekler, genellikle “milli dinler” olarak nitelen-

¹ Bkn. Mortimer, E., *Faith and Power The Politics of Islam*, London: Faber and Faber 1982, s.126-158.

nir. Bu dinlerin bir kısmı hakikat ve kurtuluş öğretisi açısından evrensel mesajlar içerseler de hitap ettikleri kitle açısından evrensel bir boyut taşımazlar. Zira böylesi bir dine mensup olmak ya da girmek için ya ilgili klan, kabile veya ulusun bir ferdi olmak ya da ilgili topluluk tarafından üye olarak kabul edilmek gerekir. Dolayısıyla böylesi dinsel geleneklerde inanç, ibadet ve dinsel yapı açısından genelde bir tekdüzelik dikkati çeker; değişen zaman ve mekan şartlarında dinin farklı yorum ya da versiyonlarına nispeten daha az rastlanılır. Böylesi toplulukların inanç sisteminde ortaya çıkan değişim veya başkalaşım, tarihsel süreç içerisinde ilgili klan, kabile ya da ulusun geçirdiği kültürel değişime paralel olarak ortaya çıkar.

Öte yandan, yalnızca bir kabileyi ya da ulusu değil, ulaşabildiği tüm insanları hedef kitle olarak kabul eden ve bu nedenle bazı araştırmacılarca “evrensel dinler” olarak nitelenen dinsel geleneklerde ise durum farklıdır. Bu dinlerde, her ne kadar dinin tarihte bilinen en erken bir *özgün* şekli var olsa da yayılma imkanı bulabildiği coğrafi bölgelerde o bölgelerin kültürel yapısına, karakteristik özelliklerine paralel bir yapılanma sergilediği ve bunun sonucunda aynı dinsel geleneğin çatısı altında çeşitli mezhep hareketlerinin hatta senkretist yeni yapılanmaların ortaya çıktığı görülür. Dinler tarihi, hitap ettiği kitle açısından evrensel boyut taşıyan dinsel geleneklerin ilişkide buldukları kültürel çevrelere göre oluşturdukları yeni yapılanmaların örnekleriyle doludur. Örneğin; MÖ 6. yy’da Hindistan’ın kuzey bölgelerinde Gautama Sidharta’nın reformları temeline dayalı olarak kurulan Budizm, tarihi süreç içerisinde yayıldığı bölgelerde ilgili yörelerin sosyo-kültürel, siyasal özelliklerine göre şekillenmiş ve sonuçta Budizmin birbirinden bazen taban tabana farklı yeni versiyonları ortaya çıkmıştır. Budizmin, Tibet’in eski Bon dini ve Tibetlilerin sosyo-kültürel yapısıyla yeniden yorumlanması neticesinde ortaya çıkan Tibet Budizmi ya da Lamaizm, Çin kültürüne uyarlanan şekli olan Ch’an Budizmi ve bunun Japon versiyonu olan Zen Budizmi, Budizmin hitap ettiği yöreden yöreye farklı şekilde ortaya çıkan yeni yapılanmalarına örnek olarak verilebilir.

Evrensel dinlerin, yayıldıkları bölgelerde, yapıları elverdiği oranda zaman zaman milli/ulusal yorumlara tabi tutuldukları ve böylelikle millileşme sürecine girdikleri görülür. Özellikle Budizm ve Hıristiyanlık gibi evrensel dinlerin tarihsel süreç içerisinde yayıldıkları bölgelerde çeşitli milli yorumları ortaya çıkmıştır. Örneğin Hz. İsa sonrası dönemde Pavlus'un düşünceleri doğrultusunda şekillenen Hıristiyanlık bünyesinden neşet eden Ermenilik, Kıptilik, Ortodoksluk, Anglikanizm ve benzeri birçok akım, tarihsel süreç içerisinde Hıristiyanlığın farklı kültürlere, siyasal, sosyal ve etnik çevrelere göre yorumlanması neticesinde ortaya çıkmış olan geleneklerdir. Günümüzde Hıristiyanlığın, inanç sisteminin içinde bulunduğu farklı çevrelere göre yorumlanması açısından en çok çeşitliliğe sahip dinsel gelenek görünümünde olması dikkat çekicidir.

Dinsel geleneklerin içinde bulunduğu kültürel ortamlara göre yorumlanması sonucunda oluşan yeni yapı, ilgili dinin temel karakteristikleri dışındaki hususlarda yeni anlayışlar ya da düzenlemeler öngörebileceği gibi, dinin kendisini diğer gelenekler karşısında özgün kılan temel anlayış ve yaklaşımlarında da bir revizyon sergileyebilir. Bu durumda, dinin temel normlarını ya da vazgeçilmezlerini tartışma konusu yaparak, oluşturulan yeni versiyonda bunları revizyona tabi tutan yeni formun, bağılı olduğunu iddia ettiği dinsel gelenekle ne ölçüde ilişkili olduğu da tartışılır. Örneğin, içinde yaşadığı Hint toplumunun tanrı düşüncesine, rahiplik anlayışına ve kast sistemine karşı çıkarak; insanın varoluşsallığını ve insanın kurtuluşunu temel alan insan merkezli/antroposentrik bir inanç sistemi oluşturmaya çalışan Buddha'nın kurduğu Budizmin, sonraki dönemlerde ortaya çıkan Tibet Budizmiyle ne ölçüde ilişkili olduğu tartışılabilir. Zira Tibet kültürünün etkisiyle yüzlerce tanrıya inanç sisteminde yer veren, Tibet'in dinsel ve siyasal liderleri konumunda olan Dalay Lama'lara adeta yaşayan birer tanrı olarak tazim etmeyi esas alan ve bu nedenle Lamaizm diye de adlandırılan akımın temel karakteristikler itibarıyla Buddha'nın Budizminden uzaklaştığı ve yeni bir senkretik din halinde tezahür ettiği aşikardır.

Evrensel bir dinin millileştirilmesinin ya da yerel kültürel değerler doğrultusunda yorumlanıp yeniden biçimlendirilmesinin temel hedefi ne olabilir?

Öncelikle dinsel geleneğin bu şekilde teşekkülünde etkin olan temel nedenlerden birisi, toplumun sahip olduğu sosyal, siyasal ve tarihsel değerlerini devam ettirme, kendi geleneksel yapısını yeni gelenek içerisinde de sürdürme temayülü olabilir. Bu çerçevede toplum öteden beri sahip olduğu değerleri ve yaşam tarzını ilgili dinsel gelenek içerisinde devam ettirmeyi ve bu şekilde eklektik bir yapı oluşturmayı bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde hedefleyebilir. Bunun yanı sıra topluma egemen olan unsurlarla kişi ya da kurumlar, kendi egemenlikleri doğrultusunda oluşturdukları siyasal, sosyal ve kültürel yapının devam etmesi amacıyla, evrensel dini yeniden yorumlama yoluna gidebilir ya da evrensel dinin, kendi değerleriyle çelişen ya da çatışan yönlerini törpülemek ve kendi hedeflerine göre bir revizyona tabi tutmak suretiyle dinin yeni versiyonunun şekillenmesine çalışabilirler. Bu çerçevede evrensel bir dinin sosyal, siyasal bağlam ve etnik kimlik doğrultusunda yorumlanması, egemen unsurlarca tesis edilip sürdürülen statükonun korunması gayesine matuf olabilir. Bir diğer ifadeyle, evrensel bir dinin millileştirilmiş versiyonu, mevcut statükonun yeni dinsel yapı açısından da meşrulaştırılması hedefine yönelik bilinçli bir tasarımdan kaynaklanmış olabilir.

Ancak evrensel dinlerin böylesi bir yorumlamaya, kendileriyle ilişkili bilinçli ya da bilinçsiz bir revizyona ne kadar izin verdiği ya da ne kadar uygun olduğu konusu, her evrensel dinin yapısıyla, insana ve insan yaşamına ilişkin temel değerlerinin, vazgeçilmez esaslarının karakteristik özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Yayımla istidadında olan her evrensel geleneğin, hitap ettiği çevrenin mevcut kültürel değerleri, inanç, düşünce ve gelenekleriyle yüz yüze geldiğinde bu değer ve geleneklere karşı, bunları tamamıyla reddetme, bazı tadilatlar yaparak kabullenme ya da olduğu şekliyle benimseme kabilinden çeşitli tutumlar geliştirdiği bilinmektedir. Yerel ve milli yorumlamalara açık olmayan dinsel

gelenekler, temas kurdukları bu kültürel değer ve gelenekleri kendi temel ilkeleri ve karakteristikleri doğrultusunda bir değerlendirmeye tabi tutarak ya bunları olduğu şekliyle benimseme ya da bir takım değişikliklerle yeniden yorumlama ve bu şekilde kendi bünyesine dahil etme yoluna giderler. Böylesi dinsel gelenekler, kendi yapılarına ve temel ilkelerine taban tabana zıt unsurları ise reddetmek suretiyle varlıklarını korumaya çalışırlar.

Dinin yayılma sürecinde zaman zaman yerel inanç ve geleneklerin çok güçlü olduğu ve evrensel dinin kendi ilkelerini kabul ettirme noktasında fazla başarılı olamadığı durumlarla da karşılaşılır. Bu durumda, yayılma sürecinde evrensel dinin temel ilkeleleriyle çelişen değer yargılarının ve geleneklerin reddedilerek ilga edilmesi yerine evrensel dinin temel ilkelerinde değişiklik yapma ve bunları yeniden yorumlama yoluna gidilir. Böylelikle ortaya, eski değer yargıları ve geleneklerle bilinçli veya bilinçsiz bir çabayla temel ilkelerinde tadilatlar yapılmış yeni dinin meczedilmesinden kaynaklanan yeni senkretik dinsel oluşumlar çıkar. Bu şekilde oluşan yeni senkretik yapıların söz konusu evrensel dinin özgün halini ne kadar yansıttığı ya da böylesi yorumlamaların ne kadar ilgili din çerçevesinde kaldığı tartışılır. İslam tarihinde ortaya çıkan Batnilik, Dürzilik, Nusayrilik, Yezidilik ve benzeri heterodoksal akımları buna örnek olarak vermek mümkündür.

Hitap ettiği kitle açısından evrensel karakter taşıyan bazı dinsel gelenekler ise yapıları ve temel özellikleri itibarıyla her türlü yorumlamaya ve revizyona açık durumdadırlar. Böylesi dinler yayılma istidadında oldukları yörelerdeki mevcut kültürel değerler ve gelenekler doğrultusunda kendini şekillendirmeye, yöresel ve milli değerlere göre yapılanmaya uygun bir yapı arzederler.

Yerel ve ulusal yorumlamalara açık olan dinsel geleneklerin özellikleri arasında temel kaynaklarındaki belirsizlik/yetersizlik ile dinin temel ilkeleri konusunda erken dönemlerden günümüze kadar süregelen doktrin kavgaları dikkati çekmektedir. Başta Hıristiyanlık olmak üzere böylesi dinlerde temel kaynaklardaki belirsizlik/yetersizlik ve doktrin kavgaları, erken dönemlerden itibaren

dinin vazgeçilmez sayılan ilkelerindeki belirsizliği, tutarsızlığı ve değişkenliği de beraberinde getirmiş ve bu durum tarih boyu ortaya çıkan sayısız mezhepleşme hareketine ivme kazandırmıştır.

Böylesi dinsel geleneklerde dikkati çeken bir diğer önemli özellik, dinin yaşamı bir bütün olarak ele almaktan ziyade hayatın yalnızca bir yönüne hitap etmesidir. Bu çerçevede bu dinlerde yaşam din içi-din dışı, kutsal olan-kutsal olmayan ya da tanrısal alan-tanrısal olmayan alan şeklinde bir ayrıma tabi tutulmakta, dinin ilgi alanı insan yaşamında din içi, kutsal veya tanrısal alan şeklinde tanımlanan sahayla sınırlandırılmaktadır. Hayata bir bütün olarak değil parçacı bir bakış açısıyla yaklaşan böylesi dinsel geleneklerde, din, ibadet, otorite, egemenlik ve benzeri kavramlar da bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Örneğin, insan yaşamındaki dinsel alanı yalnızca metafizik aleme yönelişler, manevi duygular ve kilise içiyle sınırlayan Hıristiyanlık, egemenliği tanrısal bir nitelik olarak algılamakta, ancak tanrının egemenliğini yalnızca metafizik alem, manevi yaşantı ve kilise içiyle sınırlamaktadır. Diğer taraftan, tanrısal bir nitelik olan egemenlik yetkisine sahip olduklarından dolayı dünyevi otoriteyi ellerinde bulunduran güçlere de mutlak itaat etmeyi emretmektedir. Her ne kadar Batı Roma'nın yıkılışı sonrası oluşan otorite boşluğundan yararlanarak ortaçağda dünyevi egemenliği de eline geçiren Roma Katolisizmi istisnai bir akım olarak karşımızda olsa da teorisyeni Pavlus başta olmak üzere Hıristiyanlık (özelikle de Doğu Hıristiyanlığı), tarih boyu, dinsel alanın hayatın yalnızca bir boyutuyla sınırlı olması ve tanrının otoritesinin metafizik alan ve manevi yaşantıyla sınırlanması ilkesine bağlı kalmıştır. 14. yy'dan itibaren batıda Roma Katolisizmine karşı gelişen ve Papanın yanılmazlığı ve kilisenin mutlak iktidarı gibi konularda kiliseyi sorgulayan ve 16. yy'da Luther ve Calvin gibi önemli ilahiyatçıların çıkışıyla ivme kazanan Protestan hareketin temelinde ortaçağ boyunca Pavlus çizgisindeki Hıristiyanlığın egemenlik ve otorite anlayışından sapma gösteren Katolisizm anlayışının sorgulanması ve tekrar asli çizgiye dönülmesi amacı vardır.

Hıristiyanlık ve benzeri dinsel geleneklerin temelde insan yaşamının yalnızca bir yönüne hitap etmeleri ve yaşamın bir kısmını dinin doğrudan ilgi alanının dışında tutmaları, dinin yayıldığı yörelerdeki mevcut egemen unsurlara ve kültürel yapılara, halihazırdaki statükoyu devam ettirme konusunda bir açık alan yaratmakta, böylelikle ilgili dinin, yerel değer yargıları ve gelenekler doğrultusunda yerel ve milli yorumlanmalarına uygun ortam hazırlamaktadır.

Türk İslamına bir prototip: Anglikanizm örneği

Mortimer'in yukarıda söz konusu ettiğimiz kitabında Türk-İslamına bir prototip olarak dikkat çektiği Anglikanizm, evrensel mesajlar içeren bir dinsel gelenek olan Hıristiyanlığın milli bir versiyonu olarak tarihte yerini alan ve günümüzde şu ya da bu şekilde İngilizlerin etkisinde kalmış olan dünyanın dört bir tarafında müntesibe sahip olan bir akım olarak karşımıza çıkar.

Hıristiyanlık, evrensel karakterli olmakla birlikte, yukarıda da vurguladığımız gibi, genel yapısı itibarıyla milli yorumlamalara açık bir inanç sistemidir. Dolayısıyla oldukça erken dönemlerden itibaren Hıristiyanlık bünyesinden Ermenilik, Süryanilik, Kıpti Kilisesi ve benzeri birçok milli karakterli akım ortaya çıkmıştır. Yayıldığı yörelerle ilişkili olan bu milli yorumlamaları, Hıristiyanlıktaki sayısı yüzleri bulan ve zaman zaman birbiriyle taban tabana zıt yapı arz eden mezhepleşme hareketlerinin temelinde yatan en önemli nedenlerden birisi olarak saymak mümkündür.

İngiliz ulusal kilisesini oluşturan Anglikanizm akımı, yapı ve karakter itibarıyla cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yerleştirilmeye çalışılan Türk İslamı anlayışına benzerliğiyle dikkati çeker. Her iki hareketin oluşum ve gelişiminde temel olan ve hareketlere ivme kazandıran sosyal ve siyasal faktörler arasında karşılaştırmaya değer ilginç paralellikler mevcuttur.

Genellikle Anglikanizmin doğuşu, 16. yy'ın ilk yarısında İngiliz kralı VIII. Henry'nin (1491-1547), kendisine, halef olacak bir erkek çocuk doğurmamış olan karısı kraliçe Aragonlu Catherine'i

boşama ve metres hayatı yaşadığı Anne Boleyn ile evlenme isteği ile ilişkili görülür. Buna göre kral VIII. Henry, kendi ifadesiyle “Catherine ile birlikte yaşadıkları 18 yıllık günahkarlık durumuna artık bir son vermek” istiyordu ve bunun için de bağlı bulunduğu Roma Katolik kilisesinden ve papadan anlayış bekliyordu.² Aslında İspanyol bir prenses olan Catherine daha önce Henry’nin abisi Arthur ile evliydi; ancak henüz 15 yaşında olan Arthur’un ölümü nedeniyle bu evlilik yalnızca birkaç ay sürmüştü. Böylelikle dul kalan Catherine, Henry ile evlendirildi. 18 yıllık evlilik süresince Catherine beş çocuk doğurdu. Bunlardan hiçbirisi erkek değildi ve yalnızca bir tanesi (Mary) hayatta kaldı. Tahta varis olacak bir erkek çocuk özlemini çeken kral, karısı Catherine’dan ümidini kesti ve Anne Boleyn ile metres hayatı yaşamaya başladı. Daha sonraları kral, bu gayri meşru yaşantıyı yasal bir konuma oturtmak amacıyla Catherine’i boşamaya karar verdi. Ancak bağlı olduğu Katolik inanç sistemi boşanmayı hoş karşılamamakta, daha da önemlisi Catherine bu fikre şiddetli karşı çıkmaktaydı. Aslında oldukça dindar bir kral olduğu söylenen, hatta bu nedenle kendisine “imanın müdafii” unvanı verilen³ VIII. Henry, boşanma isteğine teolojik bir zemin hazırlamak amacıyla kilise hukukuna ilişkin bir argüman başlattı. Buna göre Henry, Catherine ile yürüttüğü evliliğinin zaten günah olduğunu, zira ölen kardeşinin hanımıyla evlenmenin kutsal kitapta yerildiğini vurguladı. Bu konudaki argümanına, kutsal metinde, “kardeşinin hanımıyla evlenmenin çok iğrenç bir şey olduğunu ve bu şekilde evlenenlerin çocuksuz olacaklarını” vurgulayan ifadeyi⁴ delil olarak ileri sürdü.

VIII. Henry’nin Catherine’dan boşanma ve Anne Boleyn ile evlenme isteğine ve bu konuda ileri sürdüğü argümana, zamanın papası olan VII. Clement (ö. 1534) şiddetle karşı çıkar. Bunun üzerine Henry, Thomas Cranmer ve Thomas Cromwell gibi ilahiyatçıların da desteğiyle meseleyi papalık dışında halletmeye çalışır. Bu

² Daniel-Rops, H., *The Protestant Reformation*, London: J. M. Dent&Sons Ltd., 1963, s.460.

³ Smart, N., *The Religious Experience of Mankind*, New York: Collins 1968, ss.585-586.

⁴ Levililer 20:21.

çerçevede o, iki önemli kurumu, kendisine bağlı İngiliz parlamentosuyla papalığa karşı bayrak açmış olan Avrupa'nın çeşitli üniversitelerini devreye sokar. Cranmer'in önerisiyle kral, Catherine ile evliliğinin Kitabı Mukaddes'e göre geçerli olup olmadığı meselesini çeşitli üniversitelerdeki ilahiyatçılara sorar. İlahiyatçılar, Henry lehine karar vererek bu evliliğin zaten doğru olmadığını, bu konuda Henry'nin Catherine ile evliliğini onaylamış olan zamanın papası II. Julius'un (ö.1513) haklı olmadığını belirtirler. Aldığı bu destekle iyice güçlenen kral, papa VII. Clement'e tehditkâr bir mektup yollar ve ikinci bir hamle olarak, parlamentonun da yardımıyla Cromwell tarafından önerilen tarzda papalığın İngiltere üzerindeki sosyo-politik etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bir dizi tedbir alır.

Bu gelişmeler üzerine önce kral Henry'nin Catherine ile evliliği Cranmer'in fetvasıyla geçersiz sayıldı ve Henry 25 Ocak 1533'te Anne ile gizlice evlendi. Kral ile metresinin evliliğinin yasalılığı, beş gün sonra Cranmer tarafından edildi.⁵

Henry'nin bu davranışı karşısında papa 11 Temmuz 1533'te onu aforoz etti. Sonraları kral ile papanın arasını bulma konusundaki tüm çabalar sonuçsuz kaldı. Ancak ne gariptir ki kralın erkek evlat sahibi olma isteğine Anne de cevap veremedi. 1533'te Henry'ye bir kız çocuğu doğuran Anne ile Henry'nin evliliği yalnızca birkaç yıl sürdü. Yine başpiskopos Cranmer'in fetvasıyla kral 1536'da Anne Boleyn'den de boşandı.

Kuşkusuz Anglikanizmin doğuşunu, bazı günümüz araştırmacılarının yaptığı gibi kral VIII. Henry'nin, -günümüzün meşhur deyişiyle- "uçkur davasına" bağlamak ve Henry'nin yeniden evlenme isteğine yönelik özel yaşamını papalıktan kopuşun ve bağımsız İngiliz kilisesinin başlangıç nedeni olarak görmek doğru değildir. Gerçekte İngiliz ulusal kilisesinin kökenlerini (i) kral VIII. Henry'den çok öncelere dayanan ve İngiltere de dahil tüm Avrupa'da yankı bulan Protestan reform hareketlerinde ve (ii) İngiltere'nin sosyo-politik yaşamına egemen olma konusunda teokratik

⁵ Daniel-Rops, *The Protestant Reformation*, ss.465-466.

otoriteyi temsil eden papalıkla sivil otoriteyi temsil eden krallığın güç mücadelesinde aramak gerekmektedir.

Roma Katolik Kilisesi'nin inançlarına ve İngiltere'nin sosyal-siyasal yapısı üzerindeki etkinliğine yönelik eleştirilerin Henry öncesi dönemlerden itibaren varlığı bilinmektedir. Örneğin 14. yy'da yaşamış olan ve "Reformun Sabah Yıldızı" olarak da adlandırılan⁶ Oxfordlu ilahiyatçı John Wyclif (1330-1384), dinsel alanda Kitabı Mukaddes'in temel kaynak olduğu düşüncesini esas alarak papanın otoritesine karşı çıkmış ve bu çerçevede sivil otoritenin kilise mülkiyeti üzerinde söz sahibi olması gerektiğini savunmuştur. Yine John Colet (1494-1519), Thomas More (1478-1535) ve aslen Hollandalı olan Desidarius Erasmus (1469-1536) gibi hümanistlerce de Roma Katolisizminin inanç ve öğretilerine çeşitli eleştiriler getirilmiş, kilisenin sivil alandaki otoritesi tenkit edilmiştir. Son olarak Cambridge'de yerleşik olan William Tyndale (1494-1536), İngiltere'de Protestanlığın hararetli bir sempatizanı olmuş ve Katolisizme çeşitli eleştiriler getirmiştir. Ancak Tyndale, baskılar üzerine Almanya'ya kaçarak orada faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmıştır. Onun tarafından hazırlanan Kitabı Mukaddes'in İngilizce çevirisi 1526'dan beri bilinmektedir.⁷

Krallığın ikinci yarısında kilisenin otoritesine karşı savaş açan ve Anglikanizm hareketine damgasını vuran kral VIII. Henry'nin, bu saydığımız öncü reformistler gibi bir reformist ya da Protestanlık yanlısı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim, saltanatının önemli bir bölümünde Roma Kilisesi'ne bağlı koyu bir Katolik olan Henry'ye haklı olarak "imanın savunucusu" unvanı verilmiştir. Zira o, Luther çizgisindeki reformist görüşlerin İngiltere'de yayılmasına karşı mücadele etmiş ve Katolik iman esaslarına sıkı sıkıya bağlı kalmış olan bir kraldır. Dolayısıyla Henry'nin dinsel dogmalar konusunda bir reformist ve Protestan olmadan ziyade, bir muhafazakâr, Roma Katolisizminin sadık bir izleyicisi olduğundan bahsetmek mümkündür. Peki, krallığın ilk

⁶ Neil, S., *Anglicanism*, London: Oxford University Press, 1977, s.21.

⁷ Smart, *The Religious Experience of Mankind*, s.585; Daniel-Rops, *The Protestant Reformation*, ss.454, 457-459.

yarısında böyle bir görüntü sergileyen Henry, neden sonraki yıllarında Roma Katolisizmine ve buna bağlı olan kilise teşkilatına savaş açmıştır?

İngiltere’de VIII. Henry’den çok önceki dönemlerden itibaren kraliyet hanedanları ile papalık kurumu arasında otorite ve sivil hayata müdahale konusunda bir uzlaşmanın hatta bir ittifakın varlığı bilinmektedir. Ortaçağ Katolisizminin teokratik geleneğine uygun olarak her ne kadar papalığın sivil ya da ruhani her alanda mutlak otoritesi kabul ediliyor olsa da İngiliz krallar kendi hükümlerini altında bulunan topraklarda başpiskoposluk yapacak kişilerin seçimi konusunda papalara görüş bildirmekte ve papalar da genellikle bu görüşler doğrultusunda atama yapmaktaydılar. Aynı şekilde İngiltere’de manastır mülklerinden elde edilen ve kilise tarafından halktan toplanan gelirlerin papalıkla krallık arasında taksim edilmesi konusunda da bu iki kurum arasında mevcut olan bir uzlaşma ve konsensüsten söz edilebilir.

Papalıkla sivil otoriteyi temsil eden krallık arasında öteden beri süregelen bu mutabakata rağmen İngiltere’de Henry’nin papalığa karşı başkaldırısının gerisinde iki önemli neden bulunmaktaydı. Bunlardan ilki başta kuzey Avrupa olmak üzere Avrupa’yı gittikçe etkisi altına alan reformasyon hareketiydi. Nitekim bunun İngiltere’deki öncülerinden yukarıda bahsetmiştik. Her ne kadar Henry, bir müddet reformistlere karşı direnmiş olsa da İngiltere’de gittikçe güç kazanan Lutherçiler, Anabaptistler ve diğer grupların geleneksel kilise kurumunu tenkit eden görüşlerinin geniş halk kesimlerinde etkisini artırması Henry’nin de bu doğrultuda bir siyaset gütmesini gerekli kılmıştır. Bir diğer ve daha da önemli neden ise, kral VIII. Henry’nin hükümlerinde olduğu topraklar üzerinde dinsel alan gibi belirli konularda bile olsa kendi otoritesinin dışındaki güçleri bertaraf etme ve İngiltere içindeki bazı kurumlar aracılığıyla kendi mutlak egemenliğini tesis etme isteğiydi. Şüphesiz tüm Avrupa’da esen reform rüzgarları ve buna paralel olarak gelişen kilise karşıtı düşünceler Henry’nin bu isteğini gerçekleştirebilmesi için kendisine uygun bir statüko meydana getiriyordu.

Lehine esen tüm rüzgarları arkasına alan Henry, İngiltere’de toprağın beşte biri ile üçte biri arasında bir oranını bizzat elinde bulduran, halktan vergi toplama ve benzeri konularda imtiyazlar içeren özel yasalara sahip olan⁸ kilisenin bu konumuna son verme, kilise mülkiyetini devletleştirme dolayısıyla kendi egemenliği altına alma isteğindediydi. Yine böylelikle o, kendisini doğrudan doğruya papaya bağlı sayan kilise erkanı üzerinde de otoritesini kurmuş olacaktı.

Yeniden evliliği sürecinde papalıkla olan bağı bir tarafa bırakan VIII. Henry, kiliseye karşı politik yönden atacağı adımlarda kendisine destek olacak ve kendi iradesini dile getirecek ilahiyatçıları ön plana çıkardı. Bunlar arasında özellikle Cranmer ile Cromwell dikkat çekici iki sima olarak ortaya çıktı. Önceleri kardinal Wolsey’in sekreterliğini yapan Thomas Cromwell, krallığın kiliseye karşı gelişen muhalefetinin politik hedeflerini belirleme yönünde adımlar attı. Cromwell’in Henry’nin kiliseye yönelik yapmayı planladığı revizyona verdiği teolojik destek ona “dinsel konularda genel rahip” unvanını kazandırdı. İngiltere’deki kilisenin yeniden yapılandırılması sürecinde ileri sürdüğü görüşleriyle etkin bir rol oynayan Cromwell, kilisenin sivil otorite tarafından kontrol edilmesi gerektiği ve devletin kilise mülkiyetine el koyma hakkına sahip olduğu yönünde bir argüman başlattı.⁹ Gerçi daha önceleri böylesi bir argüman Wyclif gibi öncü reformistlerce dile getirilmiş olsa da o zamanın sosyal ve siyasal şartlarında bu görüş şiddetli tepkiyle karşılaşmıştı. Oysa VIII. Henry döneminde bizzat sivil otoritenin (krallığın) kendisi böylesi bir düzenlemeyi gerekli görmekteydi.

Öncelikle Henry, kiliseye ilişkin tüm kurulların kendisine bağlanması yönünde bir dizi önlem aldı. 1531’de toplanan kilise teşkilatları krala mevcut statükonun korunması karşılığında düzenli para ödemeyi teklif ettiler; fakat kral bunu kabul etmedi. Henry, kendisinin İngiliz Kilisesi’nin İsa’dan sonraki başı olarak kabul edilmesini istiyor ve papanın İngiltere üzerinde şu ya da bu

⁸ Chadwick, O., *The Reformation*, London: Pelican, 1964, s.97.

⁹ Daniel-Rops, *The Protestant Reformation*, s.465.

şekilde yasal otorite olarak kabul edilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Ona göre, herhangi bir yabancı'nın İngiltere'de otorite ya da yönetim hakkına sahip olduğunu kabul etmek mevcut yönetime isyan etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle Henry, kendisinin "kilisenin başı" olduğunu reddetmenin otoriteye isyan olduğunu ilan etti.¹⁰ Henry'nin bu şekilde dayatması sonucunda alınan bir kararla kral "İngiliz Kilisesinin Başı" olarak tanındı. John Fisher'in büyük çabasıyla alınan karara "Mesih hukukunun izin verdiği sürece..." ifadesi eklendi.¹¹

Kendisinin dışındaki herhangi bir gücün İngiltere'deki otoritesini yok etme ve dinsel ve sivil tüm egemenliği elinde toplama noktasında ilk önemli hamlesini böylece yapmış olan kral Henry, diğer önemli adımları atmada gecikmedi. Öncelikle kilisenin krallığa yıllık ödemede bulunması ve İngiliz kilisesinin iç hukukunu incelemek üzere bir hükümet konseyi oluşturulması kararını verdi. Bu konseyin oluşturulma amacı, mevcut kilise hukukundaki krallık hukukuna aykırı hususların belirlenip temizlenmesiydi.

Henry'nin kiliseyi bu şekilde yeniden yapılandırması sürecinde şüphesiz kendisine ayak bağı olan bazı önemli şahsiyetler de vardı ve kendi tanımlamasıyla bu "isyankâr" kişilerin şu ya da bu şekilde halledilmesi gerekiyordu. Bunlardan Henry'nin krallığıyla yıldızı parlamış ancak kralın boşanma davasında ve diğer bazı hususlarda kralla görüş ayrılığına düşmüş olan Thomas More (ö. 1535) gibi kişiler de vardı. Otoritesini ve iradesini şu ya da bu şekilde eleştirmenin isyankârlık demek olduğunu düşünen Henry, bu kişileri önce görevden el çektirip tutuklatmak sonra da öldürtmek suretiyle birer birer ortadan kaldırdı.¹²

Kral Henry, kilisenin yeniden yapılandırılması sürecinde en önemli hamlelerinden birini ölen başpiskopos Warham'ın yerine 1532'de Thomas Cranmer'i getirmekle yaptı. Daha önce de belirtti-

¹⁰ Neil, *Anglicanism*, s.40.

¹¹ Daniel-Rops, *The Protestant Reformation*, s.465. Henry'nin Catherine'den boşanma davasında kraliçenin destekçisi olarak da tanınan Fisher, 1535'te kralın emriyle önce tutuklandı, sonra da öldürüldü.

¹² Neil, *Anglicanism*, s.43.

ğimiz gibi, Henry'nin Catherine'den boşanması ve yeniden evlenmesi sürecinde aktif rol alan Cranmer, kral Henry'ye sadakatiyle ün yaptı. Hatta onun Henry'nin ölümü üzerine yas tuttuğu ve bunun bir işareti olarak sakallarını bıraktığı rivayet edilir.¹³

VIII. Henry, 1547'deki ölümüne değin İngiliz kilisesinin başı ya da İsa'nın İngiltere'deki halefi olarak faaliyetlerini sürdürdü; kilise kurumu içerisinde sosyal siyasal veya ekonomik açıdan kendi otoritesine ters düşebilecek olan hususlarda revizyonlara girişti. Teolojik tartışma zeminini Cranmer gibi ilahiyatçıların hazırladığı bu faaliyetleri çerçevesinde örneğin o, İngiliz mahkemelerinin davalarını Roma'ya götürmelerini yasakladı, 1536'da manastırları kapatma teşebbüsünde bulundu.¹⁴

Henry'nin ölümü sonrası da Anglikanizm hareketi gelişim sürecini sürdürdü. Henry'nin henüz 9 yaşında olan oğlu VI. Edward döneminde İngiliz parlamentosu başpiskopos Cranmer tarafından derlenen ilk İngilizce dua kitabını onayladı. Ayrıca parlamento İngiliz milli kilisesinin yeni kurallarını belirleyen *Act of Uniformity*'yi de onayladı. Edward döneminden itibaren kilise, parlamento tarafından denetlenmeye başlandı. Daha sonra İngiltere çapında örgütlenmiş olan birçok münferit kilise teşkilatı bu milli kilise bünyesinde toplanmaya başladı.¹⁵

1553-1558 yılları arasında hükmeden kraliçe Mary Tudor döneminde Roma Katolisizmine yeniden dönme teşebbüsünde bulundu ve bu çerçevede bir dizi tedbir alındı. Bu dönemde Cranmer ve diğer bazı Anglikan ilahiyatçılar yakılarak ölüm cezasına çarptırıldılar. Ancak Mary Tudor'dan sonra tahta geçen Elizabeth'le birlikte ulusal kilise hareketine tekrar dönüldü ve ilerleyen zaman içerisinde Anglikanizm İngiltere'de ve İngilizlerin etkisi altındaki yörelerde "İngiliz milli kilisesi" olarak günümüze kadar süregelen dönemde yerini aldı.

¹³ Neil, *Anglicanism*, s.52.

¹⁴ Smart, *The Religious Experience of Mankind*, ss.585-586; Neil, *Anglicanism*, s.53 vd, 61.

¹⁵ Smart, *The Religious Experience of Mankind*, s.586.

Tarihsel süreçte Anglikanizmin başarılı bir milli/ulusal kilise modeli olarak ortaya çıkmasında kuşkusuz Hıristiyan geleneğinin böylesi modellemelere açık yapısının önemli rolü olmuştur. Nitekim Hıristiyanlık bünyesinde henüz ikinci yüzyılla birlikte onlarca farklı akım ortaya çıkmış ve kabaca 5. yüzyıldan itibaren Süryani, Ermeni, Kipti ve Habeş kiliseleri gibi bir dizi milli kilise akımı ana gövdeden ayrılarak müstakil mezhepler şeklinde tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Hıristiyan geleneğinin ulusal yorumlara açık olmasında Hıristiyanlığın (i) insan yaşamını din içi ve din dışı alan şeklinde ikiye ayırması ve inananları ruhban sınıfından olanlar ve ruhban olmayanlar/laikler olarak iki gruba ayırıştırması, (ii) otoriteyi/egemenliği tanrısal ve dünyevi şeklinde iki kategoriye ayıran “iki kılıç” doktrinine yer vermesi ile (iii) dünyevi iktidarları tanrısal bir meşruiyet zeminine dayandırması ve onlara itaati öngörmesi gibi özellikleri, özellikle etkili gözükmektedir.

Ulusal bir İslam yorumu olarak Türk-İslamı

Peki, evrensel dinin milli/ulusal bir yorumu olarak tarihteki yerini alan Anglikanizmle karşılaştırdığımızda Türkiye’de altyapısı kurgulanmaya çalışılan “Türk İslamı” nasıl bir tarihsel süreç izlemiştir? Dahası günümüzde bütün dünyada özellikle İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth*) olarak kategorize edilen ülkelerde yaygın olan Anglikanizmin başarısına paralel bir başarı Türk İslamı modeli için de söylenebilir mi?

Mortimer’in dikkatini çektiği gibi, esas itibarıyla İslam, ulusal yorumlara dayalı mezheplşmeye fazla açık olmayan yapısıyla Hıristiyanlıktan ayrılmaktadır. 7. yy başlarında Hz. Muhammed’in tebliğiyle Hicaz bölgesinden hızla dünyaya yayılan ve kısa zamanda Çin sınırlarından Atlas Okyanusuna kadar olan bölgede onlarca farklı halkı bünyesine alan İslamın, bütün bu yörelerde dönüştürücü bir etki ortaya koyduğu görülür. Bunda kuşkusuz İslamın temel referansı olan Kur’an’ın tartışmasız merkezi bir rolü vardır. Kur’an’ın tarihsel otantizmi, güvenilirliği ve Kur’an’da yer alan öğretilerin bütün Müslümanlar için bağlayıcılığı, İslamın yayıldığı yörelerde İslamın temel referanslarının bağlayıcı bir üst

unsur olarak kabullenilmesini sağlamıştır. Hıristiyan kutsal metinlerinden farklı olarak Kur'an, tevhid akidesi doğrultusunda otoriteyi/egemenliği ve mutlak üstünlüğü bir tek merkezde, yani Allah'ta toplamakta ve Allah'ın iradesinin her türlü iradenin üzerinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Kur'an'a göre hayat bir bütün olarak ele alınmakta ve tanrısal egemenlik ile dünyevi egemenlik ayrımı yapılmamaktadır. Bu temel öğreti, İslamın yayıldığı yörelerde bütün insanları bir tek üstün güç ve otorite, yani Allah'ın otoritesi, altında bir arada tutmaktadır; Allah'a ya da Allah'ın otoritesine itaatin ise Allah'ın kitabının yaşamda temel referans alınması ve Resülüne ittiba/tabii olma yoluyla gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. İslamın inananlara yönelik bu temel vurguları, insanla ilgili her durumun bunlara göre gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Doğal olarak bu durum yerel gelenekler ve yapıların da buna göre gözden geçirilmesini, etnik kimlikleri ve sosyal yapıları ne kadar farklı olursa olsun bütün Müslümanları aynı ortak değerler etrafında bir araya buluşturmayı hedeflemektedir.

İslamda Hıristiyanlıktaki kilise kurumuna benzer bir kuruma yer verilmemesi ve insanların din adamı olanlar ve din adamı olmayanlar şeklinde bir sınıflamaya tabii tutulmaması, dinin yerelleşmesine dayalı yorumlamalarına karşı önemli bir direnç noktası oluşturmaktadır. İnsan yaşamının din içi ve din dışı alanlar şeklinde ikiye ayrılmaması, tam tersine dinin, hayatın her alanını kapsayan bir fenomen olarak tanımlanması ve bu doğrultuda insanla ilgili her durumda dinin temel öğretilerinin referans olması gerektiği vurgusu, sosyal ve siyasal farklılıklara paralel ortaya çıkabilecek farklı din anlayışlarına karşı önemli bir direnç noktasıdır.

İslam, inanan bireylerden temel referans olarak Allah'ın kitabını ve Allah Resulü'nün örnekliğini yaşamlarında temel referans almalarını istemektedir.¹⁶ Farklı etnik kimliklere ve geleneklere rağmen bu temel ilke Müslümanlar arasında İslamın anlaşılması ve doğru algılanması konusunda belirleyici bir unsurdur. Ancak

¹⁶ "Ey iman edenler Allah'a itaat edin, Resulüne itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de..." Nisa, 59. Hz. Peygamber Veda Haccı hutbesinde de bu temel ilkeyi vurgulamaktadır. Bkn. Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5.

bununla birlikte tarihsel süreçte bu ilkeye gereğince yer vermemek ve farklı kültürel unsurlarla temas zaman zaman İslam dışı çeşitli unsurların Müslüman halklar arasında revaç bulmasına neden olmuştur. Nitekim Şia örneğinde görüldüğü gibi, zaman zaman siyasal gelişmelere paralel olarak bazı yerel gelenekler de mezhep-leşmelerde etkisini göstermiştir.

Evrensel bir din olan İslamın yerel bir yoruma tabi tutulması ya da yerelleşmesi örneğini Türk-İslamı anlayışında da görmek mümkündür. Türk İslamı anlayışının tarihsel temelleri üç ana noktada özetlenebilir:¹⁷ Bunlardan ilki Türklerin İslam tarihinde oynadıkları tarihsel rolle ilişkilidir. Emeviler döneminin sonlarından itibaren Türkler İslam tarihinde önemli, hatta belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Türklerin İslamla tanışmaları oldukça erken dönemlere Hz. Osman dönemine kadar uzanır. Bu dönemde Arap Müslümanlar Asya'da Ceyhun ırmağını aşarak Türk boylarıyla karşılaşmışlardır. Emeviler döneminde Maveran-nehr bölgesine egemen olan Müslümanlar da çeşitli Türk yönetimleriyle ilişki kurmuşlardır. Emevilerden sonra iktidara gelen Abbasiler döneminde Müslüman Türkler, İslam imparatorluğunda özellikle askerlik gibi çeşitli alanlarda görülmeye başlamışlardır. Ancak Türklerin kitleler halinde Müslüman olması 751'de yapılan Talas Savaşı'ndan sonra olmuştur. Bu savaşta Doğu Türkistan'da Talas ırmağına kadar gelen Çinlilere karşı Müslümanların yanında Türkler de yer almışlar ve Çinliler yöreden uzaklaştırılmıştır. Savaş sonrası Karluk, Yağma, Çiğil gibi Türk boyları Müslüman olmuştur. Bunu 10. yüzyıl başlarında Türklerin en büyük kolu olan Oğuzların Müslüman olması izlemiştir.

Birçok yerde olduğu gibi, Türkler arasında da İslamın yayılışının zorla değil zaman içerisinde kendiliğinden gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Özellikle 10. yüzyıldan itibaren Türk boyları kurdukları devletlerle İslam tarihinde belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Hatta zamanla Arap, Fars ve benzeri Müslüman halklardan

¹⁷ Türk İslamı konusunda bkn. Aktay, Y., *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: İletişim, 1999; Yazççek, R., *Milli Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, İstanbul: Ekin, 2007.

daha fazla ön plana çıkmışlardır. Nitekim Osmanlılar dönemine geldiğimizde Türk kimliği ile Müslüman ismi adeta özdeşleşmiştir. Nitekim bu nedenle Luther'in "Türlere Karşı"¹⁸ başlıklı risalelerinde de olduğu gibi Hıristiyan Avrupa'da Türk terimi Müslüman terimiyle özdeş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Doğal olarak bu durum Türklerin kendilerini tarihte İslamın temsilcileri ve İslam geleneğiyle kültürünün koruyucuları oldukları şeklinde bir kanaate yöneltmiştir.

Türk İslamı anlayışının bir diğer tarihsel temeli olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan Batılılaşma yönündeki gelişmeler ve bununla yakından ilişkili olan ulusçuluk akımı zikredilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinden özellikle Tanzimat'tan itibaren Batılılaşma bir hedef olarak Osmanlı elitleri arasında yayılmış; bu hedef Osmanlıda yapılan çeşitli reformlara ilham vermiştir. Eğitimden hukuka ve askeri alana, kılık kıyafetten sosyal yaşama kadar hemen her alanda Batı toplumsal yapısı ve anlayışı örnek alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı üzerindeki Batı etkisinin en ciddi uzantıları Osmanlı topraklarında yaşamakta olan etnik gruplar arasında uluslaşma faaliyetlerinin artmasıyla yaşanmıştır. Başlangıçta özellikle Yunanlılar, Bulgarlar, Ermeniler, Arnavutlar ve benzeri gruplar üzerinde etkili olan bu ulusalcılık, sonradan Araplar gibi grupları da etkisine almıştır. Bu doğrultuda son dönemlerine doğru Osmanlı topraklarında yaşayan halklar tarafından ayrılık ve isyanlar başlatılmıştır. Bu gelişmeler Osmanlıda ana etnik grubu oluşturan Türkler arasında da milliyetçilik anlayışının yaygınlaşmasını tetiklemiştir. Nitekim 20. yüzyıl başlarında Osmanlı entelektüelleri ve politikacıları arasında Osmanlı'nın yeniden toparlanması için dile getirilen üç ana teori arasında Pantürkizm de bulunmaktadır (diğer ikisi Panislamizm ve Osmanlılıktır).¹⁹ Türk ulusalcılığı Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyetin başlarında oldukça aşırı taleplerle Turancılık ya da bütün dünya Türk-

¹⁸ Luther'in Müslümanlara yönelik yaklaşımını konu alan "Türlere karşı savaş hakkında" ve "Türlere karşı duaya çağrı" başlıklı yazılarının Türkçe çevirileri için bkn. Olgun, H., *Luther ve İslam: Teolojik Uyum Sorunu*, İstanbul: Ağaç, 2008, ss. 21-78, 85-116.

¹⁹ Bkn. Akçura, Y. *Üç Tarzı Siyaset*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2008.

lerinin bir araya gelmesi/birleşmesi idealini de üretmiştir. Türk ulusalcılığı ilerleyen dönemde Atatürk ilkeleri arasında yer almış ve Cumhuriyet Türkiye'sinin temel değerlerinden birisi olmuştur. Ulusçuluğun gelişmesi ve halk arasında yayılması, genel anlamda halkın dine bakışını da etkilemiştir. Bu doğrultuda Türkler, İslamı milliyetçilik bağlamında yorumlamışlardır.

Türk İslamı anlayışının tarihsel temelleri arasında bir diğer ve belki de en kayda değer olanı Türk kurtuluş savaşı ve sonrasında kurulan Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yürütülen politikalara paralel olarak din ve gelenek konusunda yaşanan gelişmelerdir. Ele alacağımız gibi bu dönemde yaşanan olayları da kendi arasında (i) başlangıçta devlet ya da otorite tarafından yürütülen reformlar ve (ii) ilerleyen dönemde halka dayalı olarak yaşanan gelişmeler şeklinde iki ana grupta incelemek mümkündür.

1914–1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı üzerindeki etkisi yıkım, parçalanma ve işgal olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrası Ankara'da kurulan Birinci Meclis dualarla 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Çalışmalarını 1 Nisan 1923'e kadar sürdüren bu mecliste birçok “din adamı” üye olarak yer almıştır. Bu dönemde halifelik ve medreseler de dâhil olmak üzere Osmanlı dini ve toplumsal kurumları varlığını devam ettirmiştir. Kurucu meclis olarak çalışan bu meclisin feshinden sonra kurulan ikinci meclisin ilk icraatlarından birisi Cumhuriyetin ilanındır (29 Ekim 1923).

Cumhuriyet döneminde üç temel özelliğin Cumhuriyet döneminin temel politikalarında etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren bir hedef olarak toplumun önüne konan Batılılaşma ya da Batılı uluslar seviyesine yükselme hedefidir. İkincisi, ülkenin sosyal, siyasal ve hukuki yapısının laik bir temele oturtulması girişimleridir. Üçüncüsü ise nispeten çoğulcu bir yapı arz eden Osmanlı toplum modelinin aksine milliyetçilik merkezli bir toplumsal modelin temel alınmasıdır. Özellikle 1924'ten 1937'ye kadar süren birçok reformda ve bu reformlara karşı sıkça yaşanan isyanlarda bu temel ilkelerin etkili

olduğu görünmektedir. Özellikle Batılılaşma ve laikliğin tesisi doğrultusunda toplumda oldukça etkili olan din anlayışının ve bu anlayış üzerinde belirleyici/yönlendirici rol oynayan dini kurumların yeniden teşekkülü gerekli görülmüştür. Din anlayışı ve dini kurumların yeniden teşekkülü açısından Türk ulusalcılığı anlayışı belirleyici olmuştur. Bu açıdan Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Zira Osmanlı döneminde din ve dini kurumlar üzerinde Osmanlının çok kültürlü ve çokuluslu toplumsal modeli belirleyicidir. Türk milliyetçiliği temelini esas alan Cumhuriyet döneminin din politikalarında ise belirleyici olan Türk ulusalcılığıdır. Hatta Türk ulusalcılığı bu dönemde o kadar etkilidir ki bazı çevreler İslamın dışında Türklerin eski dinsel geleneği üzerinde durmuşlar ve Türklerin eski dinlerini İslama tercih eden yaklaşım içinde olmuşlardır. Bundan başka Türk dili ve kültürü üzerinde yoğunlaşmış, Türk Tarih kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi enstitüler kurulmuş, yine Türk dili ve kültürünün dünya genelindeki etkileri üzerinde durulmuş ve "Güneş Dil Teorisi" gibi Azteklerin ve Amerika yerlilerinin dillerinin Türkçeden geldiği tezini işleyen bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların münferit girişimler olmaktan öte, devlet erkânında resmi politikalar olarak yürütülmesi ilginçtir.

Hem Osmanlıdaki hem de Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma politikalarında ülkenin modernizasyonu hedef edinilmiştir. Ancak modernizasyon anlayışı konusunda Osmanlının son dönemleri ile Cumhuriyet dönemi politikaları arasında önemli bir farklılık dikkati çekmektedir. Osmanlının son dönemlerinde görülen Batılılaşma politikaları toplumsal yapıdan çok askeriye, ekonomi gibi bazı alanların modernizasyonunu hedef edinirken, Cumhuriyet döneminde Batılılaşma politikaları toplumun hemen her alanda modernizasyonunu hedeflemiş ve bunun için toplumsal alanın her yönü için Batı model almıştır. Modernizasyonun hedefi "çağdaş medeniyetler seviyesine çıkma" şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kılık kıyafetten eğitim kurumlarına, hukuk sisteminden ekonomiye kadar her alanda toplumun modernizasyonu hedeflenmiştir. Burada ilginç

olan şey bu süreçte Batıda yaygın olan bilim ve felsefe anlayışlarının da o dönemde model alınmasıdır. Bu bağlamda örneğin pozitivist bilim anlayışı birçok entelektüel ve siyasetçi tarafından temel alınmış ve bu çerçevede bir eğitim yapılanmasına çalışılmıştır.

Cumhuriyet dönemi din politikaları dine ilişkin iki alanda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birisi Batılılaşma hedefi ve laiklik ilkesi doğrultusunda dini telakkilerle dini kurumların bireysel ve sosyal yaşamda elden geldiğince görünürlüğüne ortadan kaldırılması, ikincisi ise Cumhuriyetin temel felsefesi ile barışık olan ve yeni inşa edilmeye çalışılan Türk kültür, örf adet ve geleneğinden beslenen ve modern Türk insanının ideleriyle barışık olan bir din (İslam) anlayışının tesis edilmesi. Bu iki hedef Cumhuriyet dönemi din politikalarının temel amacı olmuş; bu politikalara karşı olan ya da olduğu düşünülen her söylem ve gelişme "irtica" yaftasıyla damgalanarak buna karşı şiddetle mücadele yürütülmüştür.

Cumhuriyet döneminde toplumun bu ilkeler etrafında yeniden inşasında öncelikle toplum üzerinde etkili bir rol oynadığı düşünülen dini anlayışla dini kurumların yeniden dizaynı hayati derecede önemli görülmüştür. Bu doğrultuda Birinci Meclis sonrası dönemde dini alanda hızla yürürlüğe konulan düzenlemeler arasında en dikkat çekici olanlarından birisi hilafetin ilgasıdır. 3 Mart 1924'te Halifelik Kurumunun kaldırılması ile yeni cumhuriyetin temel taşlarından birisinin Türk milliyetçiliği olduğu ilan edilmiştir. Dünya Müslümanlarının siyasal birlikteliğini ifade eden sembolik bir kurum konumundaki Hilafetin evrensellik vurgusunun aksine yeni cumhuriyette Türk kültürüne dayalı yerellik ve Türk birlikteliği esas alınmaktaydı; dolayısıyla halifelik gibi bir kuruma ihtiyaç olmadığı düşünülmekteydi.

Batılılaşma politikaları çerçevesinde yürürlüğe konulan kılık kıyafet düzenlemesi ile dini kisvelerle sokakta dolaşmaya da bir sınırlama getirilmekteydi. Bir başka yenileşme hareketi 1928'deki harf devrimiyle yaşandı. Türklerin Müslüman olmalarından itibaren kullanılmaya başlanan Arap harflerinin yerine Batıyla uyum politikaları çerçevesinde Latin alfabesinin kullanımı benimsendi.

Bu düzenlemenin birçok etkisinden bahsedilebilir. Ancak bunlar arasında ikisi özellikle anılmaya değerdir. Bunlardan birincisi, bu reformla dünya Müslümanlarıyla yazı karakteri üzerinden kültürel temasın ve işbirliğinin önünün kesilmiş olmasıdır. İkincisi ise, bununla yaklaşık bin yıllık bir literatürle, İslami literatürle ilişkinin bir günde irtibat kesilmiş olmasıdır.

Batılılaşma politikaları doğrultusunda yapılan bir başka yenilik ise hafta sonu tatiline yöneliktir. Osmanlı döneminde İslami geleneğe uygun tarzda Cuma gününe denk gelen hafta sonu tatili, 1935'te yapılan bir düzenlemeyle Pazar gününe alınmıştır. İlerleyen dönemde yine Batıdaki uygulamalara paralel olarak hafta sonu tatili için Cumartesi de göz önüne alınmış; önce yarım günlük bir tatil ilan edilmiş daha sonra ise Cumartesi de tam gün olarak hafta sonu tatiline eklenmiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan bu uygulamalar bir yandan din merkezli bir toplumsal yapı görünümünde olan Osmanlı döneminden hızla uzaklaşmayı, bir yandan da diğer İslam toplumlarından sosyal ve kültürel açıdan hızla ayrışmayı ve başkalaşmayı ifade etmektedir.

Bu dönemde asıl önemli olan gelişme ülkenin yapısının laik bir temele oturtulmasına dayalı yapılan yenilik olarak tarih sahnesindeki yerini aldı.²⁰ İlk meclisten sonra kurulan ikinci meclis tarafından hazırlanan 1924 Anayasasında “devletin dini İslamdır” ibaresi yer almıştı. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi yapılan bir çok yenilik, gerçekte toplumsal yapının Batılı tarzda yeniden inşasını hedeflemekteydi. Bu hedef doğrultusunda, önce 1928'de bu madde anayasadan çıkartılarak anayasanın laikleştirilmesine çalışıldı. Nitekim 1937'de alınan bir kararla anayasaya laiklik terimi eklendi. Böylelikle yeni devletin temel taşlarından birisinin laiklik olduğu anayasal anlamda vurgulanmış oldu. Teorik olarak dini alanla siyasal alanın birbirinden ayrılması olarak tanımlanan laikliğin Türkiye'deki uygulaması farklı tarzda oldu. Siyasal irade dini

²⁰ Türkiye'de laikliğin gelişimi konusunda bkn. Berkes, N. *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University Press, 1964.

alandan elini çekmek bir tarafa, dini alana müdahale ve kontrol etmeyi her zaman kendisine bir vazife olarak gördü. Dahası yüzünü Batıya ve Batılı değerlere dönen ve geleneksel İslami değerlerle arasına elden geldiğince mesafe koyan devlet, yerel ve milli değerlerin ön plana çıktığı bir dini algıyı toplumsal yapıda egemen kılmaya çalışmış ve bu bağlamda dini kurumların yeniden düzenlenmesi, din adamlarının kontrol altına alınması işini üstlenmiştir. Oluşturulan dini kurumlar siyasi iradeye bağlanmıştır. Din/İslam ve dini kurumlara ilişkin yapılan bu uygulamaların sözlük anlamı itibarıyla laikliğe ne kadar uygun olup olmadığı sorusu temelli itirazlara karşı her zaman bunun Türkiye'ye has bir laiklik olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin kendine has sosyal ve tarihsel yapısından dolayı bunun böyle olması gerektiği üzerinde ısrarla durulmuştur.

Bu dönemde devlet eliyle yaygınlaştırılmaya çalışılan din/İslam algısının bir diğer önemli referansı da yine Batılılaşma hedefinin başat değerlerinden birisi olarak görülen bilim ve bilgide rasyonalizmin esas alınması olmuştur. Bu çerçevede dini algının akılla örtüşmeyen ya da akla aykırı kabul edilen hurafelerden arındırılması ve dogmalardan temizlenmesi amaçlanmış, böylesi bir dini anlayışın ise ancak "aydın din adamları" aracılığıyla yapılabileceğinin altı çizilmiştir. Bu nedenle, geleneksel dini kurumlar kapatılırken bunların yerine tesis edilen başka Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere dini kurumlara, aydın din adamı yetiştirme ve din hizmetlerini devletin tesis etmeye çalıştığı din anlayışı doğrultusunda ifa etme görevi verilmiştir.

Hakikatte bu coğrafyada din (İslam) tarih boyu her zaman etkili ve toplumsal süreçte belirleyici bir rol oynamıştı. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde yapılan yenileşme ve toplumun yeniden inşası çabalarının dini alanda yapılan düzenlemelerden uzak olması düşünülemezdi. Bir başka ifadeyle halk arasında dini değerler ve dine bağlılık oldukça güçlü olduğuna göre yeni cumhuriyetin bu alanda düzenlemelere ihtiyacı vardı. Yeni devletin milliyetçiliği, batılılaşmayı ve laikliği temel alan politikaları doğrultusunda

da din konusunda yapılan birçok düzenlemeyle cumhuriyetin temel özellikleriyle çatışmayan, onlarla barışık bir din anlayışı oluşturulmaya çalışıldı. Devlet tarafından dini alanda yapılmaya çalışılan şey aslında seküler, milliyetçi ve batılı tarzda bir resmi din anlayışı ortaya koymaya çalışmaktı. Türk İslamı anlayışının devlet tarafından düzenlenen bu örneği, halka zorla da olsa kabul ettirmeye çalışıldı. Halkın, özellikle tek parti dönemindeki ezanın Türkçe okutulması ve Kur'an eğitimine sınırlama getirilmesi gibi örneklerde görüldüğü gibi zaman zaman buna direnmesi durumunda şiddete başvurulmaktan da kaçınılmadı. Devlet tarafından yürütülen bu reformlara karşı çoğu zaman pasif tarzda gerçekleşen toplumsal bir direnç kaçınılmaz olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla bu dönemde halk, devletin/iktidarın din ve dini kurumlara ilişkin politikalarına genelde mesafeli durdu. Devletin dini alanda yapmaya çalıştığı reformlar ve özellikle yeni bir din anlayışı oluşturma çabaları halkın devlete yönelik olumlu düşüncelerini derinden sarstı. Devlet tarafından belirlenen resmi din ya da İslam anlayışı-na karşı genellikle sessiz bir itiraz yükseldi.

Kabaca çok partili döneme kadar süregelen bu dönemde 20. yy başlarından itibaren bu topraklarda oluşturulmaya çalışılan ve Batılılaşmayı hedef alan modernleşme doğrultusunda toplumsal yapının yeniden dizayn edilmesi çabası halk tarafından bir türlü özümsemedi. Halk, özellikle din ve dini kurumlara yönelik devlet eliyle yürütülen düzenlemelere genelde kuşkuyla baktı. Bu çerçevede, Türk kimliğinin ve kültürünün dini algıda egemenliğinin zirvesi gibi görülen Türkçe ezan ve Türkçe ibadet gibi uygulamaları hiçbir zaman kabullenmedi. Nitekim çok partili dönemle birlikte ilk fırsatta bunlar hızla tarihin çöplüğünde yerini aldı.

Ancak çok partili döneme geçiş, geniş halk kesimi ve iktidar/iktidarlar arasındaki uçurumların hızla kapanmasını sağladı. Devletin, temel hedef olarak halkın önüne koyduğu Batılılaşma/modernleşme bir hedef olarak kabul görmeye başladı ve toplumsal yapının temel taşları olarak yerleştirilmeye çalışılan sekülerizm ve ulusalcılık bir şekilde içselleştirildi. Kuşkusuz bu durum,

resmi din anlayışının benimsenmesi konusunda da yaşandı. Özellikle din/İslam algısı konusunda Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren tesis edilmeye çalışılan hedefler, -ezanın Türkçe okunması ve Türkçe ibadet gibi nispeten radikal bazı uygulamalar dışında- bir şekilde halk arasında rağbet görür hale geldi. Kabaca 1950'ler sonrası dönemde yaşanan bu gelişmede, halkın bir şekilde kendi temsilcisi olarak gördüğü siyasi erkin iktidar paylaşımının önemli rolü olduğu söylenebilir. Bu gelişmede bir diğer neden olarak da dine/İslama yönelik uygulamaya konan ve yerelleşme milliyetçi perspektife vurgu yapan anlayışın, aslında Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren söz konusu olan bir durum olmasıdır. Cumhuriyet döneminde halka rağmen yürülmeye konan birçok sosyal ve kültürel politikalara paralel olarak din ve dini kurumların reformasyonu konusunda atılan radikal adımlar halkla devlet politikalarını karşı karşıya getirmiş ve halkın bunlara karşı direnmesi gibi bir durum ortaya çıkarmıştır. Çok partili dönemle birlikte halkın nispeten bir özgür ortam elde etmesi ve iktidarlarda kendi desteklediği siyasal aktörleri de görmesi, halkın devlete ve devlet eliyle yürütülen politikalara karşı duruşunu değiştirmiş; bir şekilde resmi din anlayışı ve dini kurumlar da dahil devletle barışmasına vesile olmuştur. Örneğin bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı, dini konularda halkın en fazla rağbet ettiği bir kurum olarak ön plana çıkmıştır.

Bu dönem, özellikle Türk İslamı kavramının yaygın şekilde gerek halk gerekse resmi erkan tarafından kullanıldığı bir dönem olarak tebarüz etmiştir. Yönünü Batıya dönen ve kendisini İslam dünyasından özellikle soyutlama çalışan Türkiye, yalnızca Batılılaşma ve çağdaşlaşma ideali ve hedefli ile değil temsil ettiği İslam anlayışı ile de diğer Müslümanlardan ayrıştığını sıkça ifade eder hale gelmiştir. Türk insanının İslam algısının temel referanslarının bile bir şekilde farklı bir yapı arzettiğine; zira Türk İslamı anlayışının temellerinin Anadolu tarihinde atıldığı ve Kur'an ve Sünnet gibi temel İslami referanslara ilaveten Ahmet Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli gibi Anadolu'da yaşamış olan mistiklerin anlayışından beslendiğine dikkat çekilmiştir. Milliyetçilik

ve yerellik vurgusunun ön plana çıktığı böylesi bir İslam algısının yalnızca devlet erkanı ve resmi kurumlar tarafından değil çeşitli cemaatler tarafından da benimsenmiş olduğu da not edilmelidir.

Türk İslamı anlayışının İslam tarihinden üç temel dayanağına olduğuna dikkat çekilmiş; bu İslam anlayışının itikadi açıdan Maturidi, fıkhî açıdan Hanefî ve mistik açıdan ise Yesevî ekolüne bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu İslam algısının Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara Yesevî ocağında pişen alperenlerin çaba ve gayretleriyle taşındığı belirtilmiştir.²¹ Bundan başka Türk İslamının sevgi ve barışı vurguladığına dikkat çekilmiş, böylesi bir İslam anlayışının çağdaş değerlerle barışık olduğu, farklı kültür ve geleneklerle diyaloga önem verdiği vurgulanmıştır.

Görüldüğü gibi, Türk İslamı anlayışı tarihsel süreçte Anadolu insanının geçirdiği sosyal ve kültürel tecrübe ile yakından ilişkilidir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren toplumsal yapıda etkisini hissettiren bu anlayış, Cumhuriyet döneminin başlarında devlet eliyle şekillendirilmeye çalışılmış; ancak tarihte İngiliz milliyetçiliğine dayalı bir yapı şeklinde ortaya çıkan Anglikanizm örneğindeki başarıyı yakalayamamıştır. Her ne kadar Cumhuriyet dönemi başlarında yöneticiler, bütün dini kurumları yeni yönetimin siyasal ve ideolojik anlayışına göre yeniden oluşturmaya ve dini algıyı yeniden dizayn etmeye çalışsalar da bunda fazla başarılı olamamışlardır. 16. yy İngiltere'sinde Anglikanizm örneğinde evrensel dinin devlet eliyle yerelleştirilmesi örneğindeki başarının 20. yy başlarında Türkiye'de İslamın Türk kültürü ve geleneği bağlamında yerelleştirilmesi konusunda yakalanamamasının en temel nedeni, kuşkusuz İslam ile Hıristiyanlık arasındaki farktır. Tek parti döneminde bazı uç/marjinal uygulamalarla devlet eliyle resmi din politikası şeklinde şekillendirilmeye çalışılan dine/İslama ilişkin reformların halktan ciddi bir dirençle karşılanmasının nedenleri arasında, bu dönemde halkla yöneticiler arasında yaşanan ciddi kırılmalar da oldukça etkili gözükmektedir. Zira halka rağmen atılan her adım halk tarafından genelde sessizce de

olsa tepkiyle karşılanmış ve özümsememiştir. Dolayısıyla devlet birçok reformu devlet baskısıyla kabul ettirmeye çalışmıştır.

20. yy'ın ilk yarısında devlet eliyle yürütülen bu çaba her ne kadar ciddi bir dirençle karşılaşmış olsa da tarihi Osmanlının son dönemlerine kadar uzanan İslam anlayışında Türk kimliği ve kültürünün vurgulanması anlayışı, 20. yy ortalarında itibaren yaşanan sosyal ve siyasal gelişmelere paralel olarak genelde benimsenmiş gözükmektedir. Bununla birlikte, resmi din algısının bir uzantısı olarak varlığını günümüze kadar taşımış olan Türk İslamı şeklindeki bir kavramsallaştırma, -bazı cemaatler tarafından benimsenmiş olsa da- İslamın evrenselliğine aykırıdır ve 19. yy ve sonrası yaygın olarak Avrupa'dan Ortadoğu'ya birçok halkı etkisi altına alan ulusalcılık ve ulus-devlet furyasına paralel bir din yorumunu yansıtmaktadır. Ulusçuluğun/ulusalcılığın toplumsal yapıda sorgulanmaya başladığı günümüzde bu din algısının da sorgulanacağı/sorgulanmakta olduğu hatırdadır tutulmalıdır. Bundan başka, yalnızca Kur'an ve Sünnet'in bağlayıcı referanslığı etrafında Müslümanların küreselleşmeci dayatmalara ve moderniteye meydan okuma ihtimallerinden endişe duyan çevrelerin, hegemonik güçler tarafından oluşturulan fiili durumla barışık yerel ve milli yorumların ön plana çıktığı İslam anlayışlarından medet umdukları ve bu bağlamda Avrupa İslamı, Amerika İslamı, ılımlı İslam ve benzeri İslam algıları üretmeye çalıştıkları da gözden uzak tutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akçura, Y, *Üç Tarzı Siyaset*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2008.
Aksiyon, 15-21 Kasım 1997, 154.
Aktay, Y., *Türk Dininin Sosyolojik İmkani*, İstanbul: İletişim, 1999.
Chadwick, O., *The Reformation*, London: Pelican, 1964.
Daniel-Rops, H., *The Protestant Reformation*, London: J. M. Dent&Sons Ltd., 1963.
Mortimer, E., *Faith and Power The Politics of Islam*, London: Faber and Faber 1982.

Şinasi GÜNDÜZ

Berkes, N. *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University Press, 1964.

Neil, S., *Anglicanism*, London: Oxford University Press, 1977.

Olgun, H., *Luther ve İslam: Teolojik Uyum Sorunu*, İstanbul: Ağaç, 2008.

Smart, N., *The Religious Experience of Mankind*, New York: Collins, 1968.

Yazçıçek, R., *Milli Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, İstanbul: Ekin, 2007.

